

Дмитро Каран,

науковий співробітник,

Інститут культурології Національної академії мистецтв України,
Україна, Київ

СТАН І РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКИХ, БІЛОРУСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ В XVI–XVII ст. У НАУКОВИХ СТУДІЯХ К. В. ХАРЛАМПОВИЧА

У статті аналізується науковий доробок К. В. Харламповича присвячений вивченню питань шкільництва і освіти в XVI та на початку XVII століть в українських і білоруських землях в складі Речі Посполитої. У статті приділяється увага розвитку братських шкіл, окреслюється коло проблем, якими цікавився історик в межах згадуваних шкіл.

Розкривається науковий інтерес до праць К. В. Харламповича з боку відомих науковців-сучасників: І. Франка, Яна Марека Антонія Гіжицького, А. Azuckleza, С. Голубєва, Ю. Сицінського, І. Любарського, С. Рункевича, Н. Попова, Ф. Тітова, П. Жуковича, П. Ніколаєвського.

Автор демонструє знання матеріалу та об'єктивний погляд на роль К. В. Харламповича в дослідженні шкільної освіти.

Ключові слова: К. В. Харлампович, православні школи, освіта, православні братства, праці К. В. Харламповича, оцінка праць К. В. Харламповича.

Малодослідженим питанням творчої спадщини академіка УАН К. Харламповича є оцінка тогочасною науковою громадськістю наукових студій присвячених дослідженню стану освіти в українсько-білоруських землях доби їх входження до складу Речі Посполитої. Історіографія даного питання обмежується декількома працями, в яких фрагментарно розкрито питання поставленої проблеми. Це стосується досліджень В. Біднова [3], Л. Депенчук [7], О. Юркової [39], О. Морозова [20], О. Дзюби [8], П. Доброва, А. Гедьо, Л. Медовкіної [9].

Для вивчення проблематики ставлення науковців кінця XIX початку XX ст. до творчого доробку К. Харламповича

автор проаналізував чисельні відгуки, що з'явилися того часу в періодиці Російської та Австро-Угорської імперій.

У 1899 році К. Харлампович захистив дисертаційну роботу на звання магістра богослів'я. Дисертація, що мала назву «Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви» [32]. Змістовне дослідження К. Харламповича з'явилося не на порожньому місці, адже питанням розвитку шкільництва на українських та білоруських землях у складі Речі Посполитої в більшій чи меншій мірі займалися й інші історики – його попередники та сучасники. Серед них треба назвати Іларіона Чистовича [38], Михайла Кояловича [14], Платон Жукович [10], Володимира Завитневича [13], Дмитра Антоновича [1], Миколу Костомарова [15], Пантелеймона Куліша [16], Афанасія Ярушевича [40], Михайла Грушевського [6], Олексія Білецького [2] та інших, котрі в своїх наукових працях освітлювали різноманітні аспекти суспільного життя давньої України, звертаючи особливу увагу на діяльність церковних братств, з якими насамперед була пов'язана справа освіти. Окремо треба відзначити праці попередників К. Харламповича, а саме – І. А. Чистовича [11], І. Є. Флерова [30], М. І. Кояловича [13], С. Т. Голубева [4] та ін., присвячені братствам і їх освітній діяльності. Сучасний білоруський історик А. Мірановіч, пишучи про вивчення (та про дослідників) цієї проблеми, також поділяє висловлений погляд – «шкільництво на руських (тобто, українсько-білоруських – автор) землях розглядається головним чином в контексті діяльності церковних братств» [19].

Монографії К. Харламповича передувало кілька його ґрунтовних публікацій, котрі побачили світ в солідних наукових журналах. У 1895 році в «Литовских епархиальных ведомостях» була опублікована розвідка «Библиографическая заметка о первопечатной словянской граматике, изданной в Вильне в 1586 году» [31]. Через два роки з'являються розвідки про історію та педагогічно-видавничу діяльність Віленської і Острозької православних шкіл.

У 1897 році у травневому і червневому випусках найавторитетнішого наукового часопису підросійської України – журналі

«Киевская старина» було надруковано дослідження «Острожская православная школа (Историко-критический очерк)» [37].

Відгуки на цю працю написали доктор церковної історії, обер-секретар Святішого Синоду Степан Григорович Рункевич у «Церковных ведомостях» [23], польський дослідник освіти та релігії на Волині Ян Марек Антоній Гіжицький (псевдоніми Wołyniak, Марек Гоздава) у «Kwartalnik historyczny» [42], доктор філософії, видатний український учений, письменник, громадський і політичний діяч Іван Якович Франко у «Записках наукового Товариства ім. Шевченка» [29]. С. Г. Рункевич позитивно оцінив розвідку К. В. Харламповича «Острожская православная школа (Историко-критический очерк)» зазначивши, що автору вдалося шляхом критичного розгляду спірних питань, встановити дату відкриття Острозької школи князем К. К. Острозьким: «Не раніше 1577 року» [23, с. 73]. Крім того С. Г. Рункевич звертає увагу на інший висновок автора: «п. Харлампович приходив до висновку, що Острозька школа мала характер середнього навчального закладу і ніколи не була вищим – академією» [23, с. 74]. С. Г. Рункевич зауважив, розвідка К. В. Харламповича базується на неопублікованих архівних матеріалах: «Із уніатського архіву п. Харлампович здобув матеріали до історії викладання в Острозькій школі (про вчителів інших віросповідань) і до характеристики засновника школи К. К. Острозького» [23, с. 74]. Ян Марек Антоній Гіжицький підтримав тези автора про рік заснування Острозької школи та про середній рівень навчального закладу. Ян Марек зауважив, що автор не вказав чи викладалась в школі польська мова нарівні з грецькою, латинською, старослов'янською: «Чи була польська мова серед предметів шкільної науки? На те питання ми не знаходимо відповіді» [42, с. 369]. Ян Марек підкреслює, що автор використав значний історичний матеріал для написання своєї розвідки та зробив критичний аналіз: «Потрібно визнати, що автор, озброєний критичним поглядом маючи багатий історичний матеріал, ретельно досліджує та переконує» [42, с. 370]. Рецензент підкреслює, що К. В. Харлампович не привніс нічого нового про викладачів Острозької школи: «п. Харлампович не подає нових відомостей про острозьких вчених, але він ретельно збирає всі старі про них деталі» [42, с. 370]. Ян Марек визнає, що робота

має багато позитивних сторін. Зокрема він акцентує увагу на тому, що автор завжди обережно ставився до своїх висновків, підтверджуючи їх історичними свідченнями та добре справився з розкриттям поставленої проблематики: «Ця робота має багато позитивних сторін; автор завжди висловлює свої висновки дуже виважено; він підтримує всі свої претензії з історичними доказами; одним словом, він добре виконав своє завдання» [42, с. 370]. Іван Якович Франко вбачав головним у праці К. В. Харламповича – це звід і критична перевірка думок висловлених досі в літературі про Острозьку школу, підкресливши, що автор не дає нових не введених до науково обігу матеріалів. І. Я. Франко звертає увагу на те, що за браком архівних документів, автору розвідки часто доводилося конструювати свідoctва своїх тверджень за допомогою відповідної інтерпретації коротких згадок або натяків у сучасних і попередніх дослідників: «вдовольнитися навіть посередніми доказами *per negationem* противних думок» [29, с. 30]. І. Я. Франко заявив, що не погоджується із твердженням К.В. Харламповича про те, що Острозька школа не була академією. Рецензент впевнений, що для вияснення того чим була Острозька школа та, що дала руському суспільству, може допомогти лише публікація невідомих документів: «Треба бажати, щоби публікація Сангушківського архіву як найшвидше дійшла до того часу» [29, с. 31]. І. Я. Франко вважає найціннішим четвертий розділ праці К. В. Харламповича, де автор критично порівнює звістки про вчителів та учнів Острозької школи. Не оминув рецензент і виявлених помилок, зокрема він вказав, що К. В. Харлампович ідентифікує професора берлінського університету, поляка А. Брікнера з небіжчиком Брікнером, російським істориком, німцем [29, с. 31].

Другий навчальний центр який звернув на себе увагу дослідника було Вільно – столиця Великого Князівства Литовського, де в Троїцькому монастирі, 1584 року було засновано православне братство зі школою та типографією при ньому.

У тому ж 1897 році в Литовських єпархіальних відомостях в 16, 17, 19, 20, 21, 22 номерах та окремою книгою друкується розвідка «К истории Западно-Русского просвещения. Виленская братская школа в первые полвека ее существования» [36].

На згадану розвідку К.В. Харламповича з'явилися відгуки С. Г. Рункевича у «Церковных ведомостях» [25], випускника Харківського університету, історика І. В. Любарського в «Историческом вестнике» [18], історика, археолога і культурно-громадського діяча протоієрея Ю. Й. Сіцінського у «Записках наукового товариства ім. Шевченка» [26]. С. Г. Рункевич, як знавець архіву Святішого Синоду, жалкує, що К. Харлампович зупинився лише на історії заснування та перших роках діяльності Віленської братської школи. Рецензент зауважив, що в синодальних архівах знаходиться значна кількість документів по історії цього навчального закладу починаючи з кінця XVII до кінця XVIII століття. У той же час С. Г. Рункевич позитивно оцінив залучені К. В. Харламповичем нові архівні документи: «п. Харлампович [...] мав у своєму розпорядженні архівні матеріали, які тільки ще готуються до друку (акти Львівського братства), черпав матеріал з рукописних скарбів Публічної бібліотеки, Києво-Печерської лаври, Києво-Софійського собору і архівів західно-російських уніатських митрополитів, що зберігаються в архіві Святішого Синоду» [25, с. 74]. С. Г. Рункевич виокремлює цілу низку нових документів, залучених К. В. Харламповичем до наукового обігу: «Документами уніатського архіву п. Харлампович користується для встановлення точної дати заснування у Вільні уніатської семінарії і заснування Віленського Троїцького православного братства», «для характеристики багатьох діячів православ'я і латинства того часу: Стефана Зизанія, Карповича, Мелетія Смотрицького, Антонія Грековича», «про розорення віленськими латиняни православної друкарні, про напад єзуїтів на православну школу», «про повернення Мелетием Смотрицьким книг в братську школу після того, як він залишив школу» [25, с. 74–75]. С. Г. Рункевич звертає увагу на те, що К. В. Харлампович зумів віднайти власний науковий підхід до розв'язанні поставлених завдань: «Кращою рекомендацією йому може служити те, що в рішенні питань про шкільну освіту в південно-західній Русі в кінці XVI і на початку XVII століття він зумів не загубитися серед цих імен (проф.: Брикнер, Голубев, Левицький, Петров)» [25, с. 75]. І. В. Любарський виокремив хронологічні рамки праці, які К.В. Харлампович запланував дослідити: від часу заснування віленської братської

школи до початку правління польського короля Владислава IV [18, с. 331]. І. В. Любарський визнає незаперечним науковим здобутком розвідки, наявність великої кількості архівних документів, використаних К. В. Харламповичем: «Не можна не поставитися з повагою до праці молодого вченого, який для освітлення цікавою епохи з історії західно-російської освіти повинен був ретельно черпати матеріал з різних архівів і бібліотек, судячи з посилань на ті численні історичні дані, на підставі яких складена його книга» [18, с. 334]. Рецензент вказує на не дотримання автором хронологічних рамок, запропонованих самим К. В. Харламповичем: «Автор вирішив простежити долю віленської братської школи в перші півстоліття її існування, як значиться в заголовку книги, але розповів історію її протягом більше 2-х століть (1585–1793)» [18, с. 334]. У своїй рецензії Ю. Й. Сіцінський звернув увагу на використаний К. В. Харламповичем важливий документ для історії Віленської братської школи, книгу патріарха Мелетія Пегаса «Διάλογος Ὀρθοδόξος», – надруковану у Вільно в 1596 році [26, с. 19]. Рецензент вказує, що ця книга не відома бібліографам і єдиний відомий її екземпляр зберігається в Британському музеї. Ю. Й. Сіцінський зазначає, що вказівку на цю книгу К. В. Харлампович знайшов у виданні Еміля Лєгранна «Bibliographie Hellenique». Ю. Й. Сіцінський зауважив на той факт, що у присвяті до «Διάλογος Ὀρθοδόξος» написано: «Видавці цієї книги називають себе студентами Віленської братської академії (назва братської школи академією в інших документах того часу не зустрічається) і що ректором цієї Віленської школи був Кирил Лукаріс, потім патріарх Александрійський і Константинопольський» [26, с. 19]. Рецензент підкреслив, що розвідка К. В. Харламповича крім основного тексту, має в додатках декілька шкільних промов і проповідей, вибраних із збірника Києво-Софійської бібліотеки.

Як ми вже згадували, в 1899 році К. В. Харлампович захистив дисертаційну роботу на звання магістра богослів'я «Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви».

За магістерську дисертацію К. В. Харлампович був нагороджений двома преміями – Уварівською від Академії Наук, на

підставі рецензії професора П. М. Жуковича у Звіті про XLII присудження нагороди графа Уварова [12], і Карпівською від «Общества истории древностей Российских при Московском Университете», на підставі рецензії професора С. Т. Голубева [5].

У періодичних виданнях з'явилась велика кількість відгуків на фундаментальну працю вченого. Рецензії офіційних опонентів П. Н. Жуковича [11] і протоієрея П. Ф. Ніколаєвського [21] були опубліковані в «Протоколах Совета Санкт-Петербургской духовной академии» та «Христианском чтении». І. В. Любарського в «Историческом вестнике» [17], без автора в «Журнале Министерства Народного Просвещения» за 1899 рік [33], без автора в «Журнале Министерства Народного Просвещения» за 1901 рік [34], без автора в «Киевской старине» [35], С. Г. Рункевича в «Прибавлениях к Церковным ведомостям» [24], М. Попова в «Русской школе» [22], протоієрея Ф. І. Титова в «Чтениях исторического общества Нестора-Летописца» [27]. Brückner A. в «Archiv für Slavische Philologie» [41], І. Я. Франка в «Записках Наукового Товариства імені Тараса Шевченка» [28], Wolyniaka в «Kwartalnik historyczny» [43].

А. Brückner звернув увагу на велику кількість архівних матеріалів, використаних у магістерській К. В. Харламповича: «Заслуговеє на мою цілковиту вдячність, як за об'єктивність її зображення, так і через зусилля, які було зроблено, а також надання всіх можливих матеріалів, рукописів та друкованих, книг та записів» [41, с. 62]. Підсумовуючи свої висновки про працю К. В. Харламповича А. Brückner стверджує, що: «Критичний автор знищує деякі легенди, усуває всілякі непорозуміння» [41, с. 63].

М. Попов зазначає, що працю К. В. Харламповича відтворює історичне тло розвитку тогочасної шкільної освіти: «Він всюди, особливо щодо шкіл більш-менш значних, намагається викликати перед нами образ даної школи в дану епоху, – образ цілком живий і реальний. Для цього він не хещує нічим: ні великим, ні малим, ні великими фактами, ні історичними дрібницями. Він говорить про взаємовпливи між суспільством і школами, знайомить з основними принципами та ідеалами шкільних статутів і з порядком звичайного практичного життя в школах [...] Завдяки такій постановці справи, книга Харламповича дає читачеві картину

внутрішнього і зовнішнього життя школи даного часу і місця, картину, повну живих і яскравих фарб» [22, с. 6].

Під псевдо Wołyniak опублікував свій відгук Ян Марек Антоній Гіжицький. Зокрема він зазначає, що К. В. Харлампович досліджуючи школи католицькі, «для котрих у автора природньо немає симпатій», не використав праці Карбов'яка та найновіші розвідки про академію замойську: «Він не знає роботи Карбов'яка, та зупинився на тому, що написали у цьому відношенні: Лукашевич, Ярошевич, Нарбутт, Мацеєвський та інші; він не знає останньої роботи про академію в Замості». Ян Марек визнає, що хоч в декотрих поглядах він не погоджується з К. В. Харламповичем, але визнає її наукову цінність: «Хоча ми не можемо погодитися з багатьма думками автора (і ми не маємо наміру вести полеміку), тим не менше ми готові визнати, що все це вивчення історії школи дуже добре випрацюване і написане» [43, с. 314].

У своєму відгуку С. Г. Рункевич акцентує увагу на тому, що працю К. В. Харламповича по праву можна вважати довідниковою: «ця бібліографічна повнота надає книзі п. Харламповича ту гідність, що книга залишає в читача впевненість, що після неї немає вже потреби витратити дорогий час наукових занять на розкопування тієї літературної руди, яка в масі сміття дає тільки невеликі крупиці дорогоцінного металу. В цьому і полягає наукове значення книги п. Харламповича» [24, с. 171–172].

Протоієрей Ф. І. Титов вважав, що магістрант зробив вдалий вибір теми: «Повинно визнати щасливою думку автора поставити питання про стан православних західно-російських шкіл в зв'язок з питанням про стан інославних (католицьких і протестантських). [...] Порівняльний метод вивчення предмета вельми помітно сприяв ясності уявлення, яке дає про нього розглянутий твір, яке сподіваємося, з'явиться дуже корисним і навіть необхідним посібником для знайомства з історією шкільного освіти в Західній Росії в XVI–XVII ст.» [27, с. 10].

На думку С. Т. Голубева, завдання яке поставив перед собою К. Харлампович, є «надзвичайно складним» в силу «малої розробленості історії західноруських шкіл кінця XVI і початку XVII століття» [5, с. 7]. С. Т. Голубев відзначає, що достоїнства

дослідження К. В. Харламповича «полягають в ретельній перевірці даних в працях його попередників [5, 15–16], та в ретельному «сортуванні та критичній оцінці цих даних» [5, с. 1].

П. М. Жукович зупинившись на недоліках тодішньої системи освіти, яка відставала від вимог часу, він зазначає: «Автор вміло справився зі своїм нелегким в даному випадку завданням, вірно схопивши характеристичні риси кожного з цих впливів і з'ясувавши в зв'язку з загальними історичними обставинами ступінь відносної сили кожного з них – польської культури, латинської і протестантської стихій, московського і грецького (східного) просвітницького плинів» [11, с. 209].

Отже, праці К. В. Харламповича про стан освіти в українсько-білоруських землях доби їх входження до складу Речі Посполитої не залишилися без уваги тогочасних учених та викликали відчутний резонанс серед наукової громадськості Російської та Австро-Угорської імперій. Звертаючи увагу на різні аспекти дослідження і висловлюючи свої зауваження стосовно окремих питань, названі рецензенти в цілому високо оцінили працю К. В. Харламповича, відмітивши її високий науковий рівень, новизну та залучення до наукового обігу великого масиву невідомих раніше документів.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины ХУП до конца ХУІІІ ст. // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. 1885. С. 279–342.
2. Белецкий А. В. Сорокалетие русской начальной школы в Северо-Западном крае России: (Памяти кн. А. П. Ширинского-Шахматова). Вильна: Тип. Вилен. Св.-духов. Братства, 1902. – 64 с.
3. Біднов В. К. В. Харлампович (1870–1932). Варшава: Друкарня Синодальна, 1933. – 16 с.
4. Голубев С. Т. История Киевской духовной академии. Выпуск І. – Период до-Могилянский. Киев: Университетская типография, 1886. – 117 с.
5. Голубев С. Т. [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы ХVІ и начала ХVІІ века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты

православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. /С. Т. Голубев // Чтения в Московском обществе истории и древностей российских. 1906. – Кн. 4. – С. 1–20.

6. *Грушевський М.* Історія України-Руси. XIV–XVI віки – відносини політичні. Т. 3. Київ-Львів: Друкарня П. Барського, 1907. – 535 с.

7. *Депенчук Л.* Константин Васильевич Харлампович (1870–1932) // Очерки истории естествознания и техники. 1990. – С. 132–136.

8. *Дзюба О.* Костянтин Харлампович // Історіографічні дослідження в Україні. Визначні постаті української історіографії XIX–XX ст. 2005. – С. 395–431.

9. *Добров П. В., Гедьо А. В., Медовкіна Л. Ю.* Костянтин Васильович Харлампович (1870–1932 рр.): інтелектуальна біографія історика. Донецьк : Донбас, 2011. – 300 с.

10. *Жукович П. М.* Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией до 1609 года. Спб : Тип. Главного Управления Уделов, 1901. – 608 с.

11. *Жукович П. Н.* [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / П. Н. Жукович // Христианское чтение. 1898. – Кн.3. – С. 209–219.

12. *Жукович П. Н.* [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / П. Н. Жукович // Отчет о XLII присуждении награды графа Уварова. 1902. – С.1–19.

13. *Завитневич В. З.* “Палинодия” Захарии Копыстенского и ее место в истории западнорусской полемики XVI и XVII. Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 1883. – 503 с.

14. *Коялович М. И.* Документы объясняющие историю Западно-Русского края и его отношение к России и к Польше. Спб : Тип. Эдуарда Праца, 1884. – 658 с.

15. *Костомарів М. І.* Історія України в життєписях визначніших її діячів. Переложив Олександр Барвінський. Львів: Накладом книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1918. – 494 с.

16. *Кулиш П. А.* Материалы для истории воссоединения Руси 1578–1630. Москва: Тип. А. А. Гатцука, 1877. – 323 с.

17. *Любарский И. В.* [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века. Отношение

их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / И. К. Любарский // Исторический вестник. Историко-литературный журнал. Критика и библиография. 1898. – Кн.11. – С. 803–807.

18. *Любарский И. В.* [Рецензія:] Харлампович К. В. К истории западнорусского просвещения. Виленская братская школа в первые полвека ее существования // Литовские епархиальные ведомости. – 1897. – № 16–17. С. 142–147. № 19. – С. 165–167. № 20. – С. 175–178. № 21. – С.180–184. № 22. – С.192–196. / И. В. Любарский // Исторический вестник. Историко-литературный журнал. Критика и библиография. 1897. № 10. – С. 331–353.

19. *Мірановіч А.* Праваслаўнае школьніцтва на тэрыторы Вялікага княства Літоўскага да канца XVIII ст. // Беларуский сборник. 2005. Вып. 3. – С. 56–65.

20. *Морозов О.* Справа академіка Костянтина Харламповича (До 130-річчя з дня народження історика) // Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. 2000. – С. 82–131.

21. *Николаевский П. Ф.* прот. [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / П. Ф. Николаевский // Христианское чтение. 1898. Кн.2. – С. 207–208. Кн. 3. – С. 209.

22. *Попов Н.* [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / Н. Попов // Русская школа. 1900. – № 1. С. 4–7.

23. *Рункевич С. Г.* [Рецензія:] Харлампович К. В. Острожская православная школа (историко-критический очерк) // Киевская старина. 1897. – № 5. – С. 177–207. № 6. – С. 363–383. / С. Г. Рункевич // Прибавления к Церковным ведомостям. 1898. № 2. С. 73–75.

24. *Рункевич С. Г.* [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / С. Г. Рункевич // Прибавление к Церковным ведомостям. 1899. – № 4. – С. 171–172.

25. *Рункевич С.* [Рецензія:] Харлампович К. В. К истории западнорусского просвещения. Виленская братская школа в первые полвека ее существования // Литовские епархиальные ведомости.

1897. № 16–17. – С. 142–147. № 19. – С. 165–167. № 20. – С. 175–178. № 21. – С. 180–184. № 22. – С. 192–196. / С. Г. Рункевич // Прибавления к Церковным ведомостям. 1898. № 2. – С. 73–75.

26. *Сіцінський Ю. Й.* [Рецензія:] Харлампович К. В. К истории западно-русского просвещения. Виленская братская школа в первые полвека ее существования // Литовские епархиальные ведомости. 1897. – № 16–17. – С. 142–147. № 19. – С. 165–167. № 20. – С. 175–178. № 21. – С. 180–184. № 22. – С. 192–196. / Ю. Й. Сіцінський // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. 1898. – Т. 25. – Кн. 5. – С. 19.

27. *Титов Ф. И.* прот. [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / Прот. Ф. И. Титов // Чтения в Обществе Нестора-Летописца. 1901. – № 15. Вып. 1. – С. 10–13.

28. *Франко І. Я.* [Рецензія:] Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / І. Я. Франко // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. 1900. – Т. 44. – № 16.

29. *Франко І. Я.* [Рецензія:] Харлампович К. В. Острожская православная школа (историко-критический очерк) // Киевская старина. 1897. – № 5. – С. 177–207. № 6. – С. 363–383. / І. Я. Франко // Записки наукового товариства ім. Тараса Шевченка. 1898. Т. 22. Кн. 2. – С. 30–31.

30. *Флеров И. Е.* О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетиях. Спб : Тип. Н. Г. Овсянникова, 1857. – 205 с.

31. *Харлампович К. В.* Библиографическая заметка (без заглавия) о первпечатной славянской граматики, изданной в Вильне в 1586 году // Литовские епархиальные ведомости. 1895. – № 48. – С. 480–481.

32. *Харлампович К. В.* Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с.

33. [Б.а.]. *Харлампович К. В.* Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / [Б.а.] // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1899. – Ч. 321. – С. 522–523.

34. [Б.а.]. *Харлампович К. В.* Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / [Б.а.] // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1901. – Ч. 337. – С. 222–223.

35. [Б.а.]. *Харлампович К.В.* Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / [Б.а.] // Киевская старина. 1899. – Т. 64. № 2. – С. 127.

36. *Харлампович К. В.* К истории западно-русского просвещения. Виленская братская школа в первые полвека ее существования // Литовские епархиальные ведомости. 1897. – № 16–17. – С. 142–147. № 19. – С. 165–167. № 20. – С. 175–178. № 21. С.180–184. № 22. – С. 192–196.

37. *Харлампович К. В.* Острожская православная школа (историко-критический очерк) // Киевская старина. 1897. – № 5. – С. 178. № 6. – С. 363–388.

38. *Чистович И. А.* Очерк истории западнорусской церкви. Спб : Тип. Департамента Уделов, 1882. – 22 с.

39. *Юркова О.* Доля академіка // Историчний календар 2000. 1999. – С. 216–218.

40. *Ярушевич А. В.* Ревнитель православия, князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время. Смоленск: Типо-лит. Инж.-Мех. С. Гуревич, 1896. – 268 с.

41. *Brückner A.* Харлампович К. В. Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуга их в деле защиты православной веры и Церкви. Казань, 1898. XIII+524+LXII с. / von A. Brückner // Archiv für Slavische Philologie. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1900. Zesz. XXII. S. 62–63.

42. Marek Jan. [Recenzja] Charlampowicz K. Ostrozskaja Pravoslavnaja szkola. // Kijewskaia Starina. 1897. Maj. S.177–6207. Czerwiec. S. 363–388 / Jan Marek // Kwartalnik Historyczny. Organ Towarzystwa Historycznego. 1898. Rocznik XII. Zeszty I. S. 369–370.

43. Wolyniak. [Recenzja] Charlampowicz K. Zapadnorusskija pravoslavnyja skoly XVI i nacala XVII veka, przez... Kazan. – 1898. III-XIII+3-524+III-LXII s. / Wolyniak // Kwartalnik Historyczny. Organ Towarzystwa Historycznego. 1902. Rocznik XVI. Zeszty 1. S. 313–315.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2018.

Karan Dmytro,

Researcher,

Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

**The estimation of K.V.Kharlampovych's works dedicated
to the state and development of Orthodox schools
in the territory of Rzeczpospolita Polska by his contemporaries**

In this article the scientific achievements of K.V.Kharlampovych dedicated to the study of the schooling and education in the 16th and early 17th centuries in Ukrainian and Belarussian lands as a part of Rzeczpospolita Polska have been analyzed. The article focuses on the development of brotherhoods' schools, as well as the range of problems which were investigated by the historian within the mentioned schools. The scientific interest in the works K. V. Kharlampovych was shown by the famous contemporary scholars: Ivan Franko, Jan Marek Anthony Gizhitsky, A. Azukleza, S. Golubeva, Yu. Sitsinsky, I. Lyubarsky, S. Runkevich, N. Popov, F. Titov, P. Zhukovych, P. Nikolaevsky. Concerning the reviews of the mentioned scientists of the Russian and Austro-Hungarian empires on the works of K.V. Kharlampovich, the author pays attention to their comments on some disputable issues, but points out that the named reviewers had a high opinion for the scientific studies of the scientist on the whole, appreciating their high scientific level and the involvement of a large number of unknown previously archival documents into the scientific circulation.

The author has demonstrated the knowledge of the subject and his appreciation of K.V.Kharlampovych's role in the investigation of the schooling.

Keywords: orthodox schools, orthodox brotherhoods, education, K. V. Kharlampovych's works, the estimation of K. V. Kharlampovych's works.